

Irvin Lukežić

RIJEČKI KNJIŽAR, TISKAR, NOVINSKI UREDNIK I NAKLADNIK ERCOLE REZZA

dr. Irvin Lukežić, Filozofski fakultet, Rijeka, izvorni znanstveni članak

UDK 070:655.1:655.4] Rezza, E.-05

U povijesti riječkoga tiskarstva, knjižarstva, nakladništva i novinarstva sredine devetnaestoga stoljeća značajno mjesto pripada Ercolu Rezzi (1813.-?). Ovaj Pijemontez, rodom iz Genove, u Rijeci je živio petnaestak godina. U razdoblju od 1856. do 1862. razvio je mnogostruku tiskarsko-nakladničku djelatnost, objavljujući brojne literarne časopise, beletrističke i školske knjige, brošure i druge publikacije na talijanskom, hrvatskom i njemačkom jeziku. U razvoju hrvatske književne periodike osobito je vrijedno i značajno u svoje doba bilo izdavanje časopisa Neven (1858.). Pokretanjem i tisikanjem riječkih novina na talijanskom jeziku Eco di Fiume (1857.-1860.) i Gazzetta di Fiume (1860.-1862.) popunjena je pak velika praznina koja nastaje u privrednom, kulturnom i političkom životu grada nestale obustavljanjem glasila Eco del litorale hungarico, odnosno, prije pojave Mohovicheve La Bilancie.

Ključne riječi: tiskarstvo, knjižarstvo, novinarstvo, nakladništvo, Rijeka

1. Uvod

U ožujku 1848. u Rijeci se pojavio mladi talijanski knjigoveža i tiskar po imenu Ercole Rezza, rodom iz Pijemonta.¹ Prema podacima iz riječkoga popisa pučanstva rodio se u Genovi 1813. godine, u obitelji Mattea Rezze i supruge mu Giulie. O njegovoj mladosti i školovanju nisu sačuvane nikakove vijesti. Čini se da prve godine

¹ O Ercolu Rezzi v. A. Depoli, *Un giornalista genovese a Fiume nel Risorgimento*, Bolletino Linguistico, Genova 1952, br. 2; G. Gaeta, *Le origini del giornalismo fiumano*, Fiume, rivista di studi fiumani, anno II, Roma 1954, br. 1-2.

svoga naukovanja provodi u Trstu, radeći kao ovlaštenu zastupnik knjižarskih kuća i putujući u tom svojstvu diljem Habsburške monarhije.

U svibnju 1840. kao agent bečke i tršćanske tvrtke *H. V. Favanger* dolazi u Zadar da bi prodavao knjige i skupljao pretplatnike. U to vrijeme, međutim, putujući agenti nisu smjeli prodavati knjige bez posebne dozvole nadležnih vlasti. Radi toga ga je tadašnji zapovjednik zadarskoga redarstva Martinez pozvao k sebi i rekao mu da ono što radi nije dopušteno. No, Rezza mu je pokazao svoj uredni pijemontski pasoš i branio se da je na taj način prodavao knjige i u drugim krajevima austrijske Carevine. Martinez je o tome razgovoru izvijestio namjesništvo 25. svibnja iste godine.²

Trgujući knjigama Rezza se i sam bavio spisateljskim poslom. Godine 1842. u zabavnome zborniku *Museo Scientifico, Letterario ed artistico*, koji se štampao u Fontaninoj tiskari u Torinu, objavljuje tekst *Dialoghi di Lucano*. U istoj su zbirci bili objavljeni tekstovi Clementea Roverea i Domenica Cervellija.³ Dvije godine kasnije Rezza je ponovno u Trstu, gdje mu se iz braka sa suprugom Gioseppinom, porijeklom iz mjesta Bisenz u Moravskoj, rodio sin Cesare.

Iz Trsta se Ercole Rezza preselio u Rijeku, gdje djeluje punih petnaest godina. Bilo je to 11. ožujka 1848. godine. Dogodilo se to upravo u vrijeme velikih revolucionarnih previranja koja će doskora zahvatiti čitavu Europu. Zanimljivo je da se on već tijekom nemira 1848./9. bio istaknuo kao pobornik nezavisnosti Italije a kasnije, navodno, došao u doticaj s agentima grofa Camilla Cavoura "ed era diventato piú tardi informatore ed agente politico egli stesso."⁴ Sličnoga je mišljenja bila i Miroslava Despot koja piše: "Rezza, u čijoj se štampariji list štampa, izaslanik je Cavoura, koji financira i taj publicistički pothvat."⁵

Nasuprot tome, istraživač povijesti riječkoga tiskarstva Mario Glogović smatra takvu neprovjerenom i nedokumentiranom. "Cavour je", kaže on, "realizaciju svog programa risorgimenta vidio u akciji odozgo, jer se jednako suprotstavljao reakcionarnom klerikalizmu kao i revolucionarnom jakobizmu plašeći se naročito radikalnih pokreta masa. Mogućno je, pa i vjerojatno da je Rezza došao u Rijeku zadojen idejama risorgimenta i mlade talijanske irredente koja tada nema osvajački već oslobodilački karakter; prema koncepciji novina Rezza je bliži Mazziniju ili Garibaldiju, ali je, čini se, ipak ponajprije bio spretan i poduzetan trgovac-tiskar."⁶

² 1840. 246. XII/1,11129). I. Pederin, *Utjecaj austrijske cenzure na prodaju, širenje i reklamiranje knjiga (1810-1848)*, Diwan, časopis za kulturu, http://www.diwanmag.com/bac/arhiva/diwan_2/sadržaj/sadržaj_14.htm.

³ Museo Scientifico, Letterario ed artistico. Scelta raccolta di utili e svariate nozioni (3 dicembre 1842). <http://www.cordier.it/TORINO.HTM> Materiale disponibile.

⁴ S. Cella, *Giornalismo e stampa a Fiume (1813-1947)*, Fiume, anno V, N.1-2, gen.-giug. 1957. str. 31.

⁵ M. Despot, *Pokušaj bibliografije primorskih novina i časopisa 1843-1945*, Zbornik Rijeka, MH, Zagreb 1953, str. 612.

⁶ M. Glogović, *Tiskarska produkcija u Rijeci od 1848. do 1868. godine*, magistarski rad, Filozofska fakulteta Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani, Opatija 1984, str. 86.

Budući da je posjedovao sjajan trgovački nerv i rijetku poslovnu okretnost, Rezza u razmjerno kratku vremenu dolazi na glas ne samo kao dobar knjigovezac nego i uspješan knjižar, tiskar i nakladnik. Prvo u Rijeci otvara jedan litografski zavod (1854.), a dvije godine kasnije osniva vlastitu tiskaru, nastavljujući knjižarsku djelatnost pod imenom *Libreria Rezza* u svojstvu samostalna izdavača (*libraio-editore*).⁷ Hrvatski oblik imena tvrtke glasilo je *Knjigarnica Reza Relja*.

Godine 1857. posjedovao je i posudbenu knjižnicu (*biblioteca circolante*) s oko pet tisuća naslova "nelle lingue piú usitate". U isto vrijeme tiskara mu je opremljena sa tri željezna štamparska stroja najsuvremenije izrade i prešom, litografija raspolaže sa dva posebna stroja i cilindrom. U zavodu je stalno zaposleno osamnaest radnika.⁸ Valja pridodati da riječka gubernijalna Tiskara Karletzky upošljava tada od tri do četiri namještenika. Stoga i ne treba čuditi što je Rezza potpuno istiskuje, preuzimajući one poslove koji dotada bijahu isključivo njen monopol. Pored tiskare i litografske radnje Rezza je posjedovao još knjigovežnicu (*legatoria di libri*), knjižaru s papirnicom, uredskom opremom i likovnim priborom.

"Tipografia Rezza" bila je smještena u prizemlju kuće Persich na Korzu. Po tadašnjoj numeraciji bila je to zgrada kbr. 565-566 (Contrada del Governo) u vlasništvu Giovane Persich de Köstenheim iz Gradiške kod Gorice. Pogon se nalazio u dva velika skladišta iste kuće. Knjižara i posudbena knjižnica bile su također na Korzu (kbr. 508). Rezza je sa svojom obitelji živio u kući Giuseppine Fabris (kbr. 599-602). Osim njega, supruge Giusepine (koju tadašnji popis stanovništva bilježi kao *Jožica*) i sina Cesara, s njima u domaćinstvu živjela je i Ercoleva majka Giulia, rodnom iz Genove. Slavensko podrijetlo njegove supruge i obiteljske posluge moglo bi djelomično objasniti Rezzine nedvojbene i otvorene simpatije prema Slavenima.⁹ Nasuprot tome, tiskarski i knjigoveški majstori u njegovome poduzeću u pravilu bijahu njemačkoga ili mađarskoga podrijetla. Godine 1857. u njegovoj službi bili su tako tiskar Eduard Wagner, Nijemac rodnom iz Pomeranije u Pruskoj, te knjigoveže Ljudevit (Ludwig) Peck, Mađar iz Velikog Varadina, i Otto Hepner, također Nijemac rodnom iz Prusije.¹⁰

Upravo zbog solidne tehničke opremljenosti i kvalitetnog stručnog osoblja kojim raspolaže, Rezza se mogao upustiti u ambicioznije izdavačke projekte, tim prije što zapravo nije ni imao prave poslovne konkurencije. Tiskara Karletzky sa svojim pomalo demodiranim i zastarjelim uređajima, sporim ritmom rada i trojicom

⁷ I. Lukežić, *Liburnijski torzo*, Libellus, Rijeka-Crikvenica 1999, str. 131-134.

⁸ A. Depoli, *Ancora di Ercole Rezza e della 'Gazzetta di Fiume'*, Fiume, IV, br. 3-4, Roma 1956, str. 192.

⁹ U popisu stanovništva iz 1857. kao kućna posluga Rezzinih spominju se Josef Simon, 1828, sluga (servo) iz Kuppersdorfa u Češkoj, Marija Rolić (Rollich), 1834, „serva“ iz Žabiča kod Novigrada u Istri, Ana Paulić, 1834, „Hrvatica iz Bakra“, te Ivana Flego, 1830, „Slovenka“ rodnom iz Pičana u Istri.

¹⁰ U popisu stanovništva iz 1857. upisan je: Euard Wagner, rođ. 1811, tiskac, reformirane (protestantske) crkve, Nijemac iz pruske Pomorske; Ljudevit Peck, rođ. 1821, knjigovezac, Mađar iz Velikog Varadina, te Oto Hepner, rođ. 1828, knjigovezač, reformirane (protestantske) crkve, Nijemac iz Pruske. DAR, Coscrizione popolare, kut. 637/2, 1857.

stalnih radnika nije mogla preuzeti na sebe neke veće i unosnije narudžbe. A to je snalažljivi Pijemontez i te kako znao iskoristiti. Bio je ravnatelj upravnog odbora Riječke kase uzajamne pomoći (*Cassa di mutuo credito fiumano*) i zaprisegnuti sudski vještak za knjige, papir, litografije, pisaci i slikarski pribor pri Županijskome sudu u Rijeci.¹¹ Njegovu ćemo mnogostruku aktivnost na narednim stranicama sagledati kroz knjižarsku, tiskarsko-nakladničku i novinarsku djelatnost koju razvija u razdoblju od 1856. do 1862. godine.

2. Knjižarska djelatnost

Libreria di Ercole Rezza posjedovala je bogati izbor knjiga na talijanskom, hrvatskom, njemačkom, češkom, srpskom i drugim jezicima. Njen vlasnik je osobitu brigu posvećivao najnovijim izdanjima iz različitih slavenskih književnosti. U novinskome knjižarskome oglasu iz 1857. spominju se tako sljedeće "recentissime pubblicazioni importanti sulla letteratura slava":

Glagolitische Fragmente (Dr. Karl Adolph Costantin Höffler und dr. Paul Josef Safarik, Prag 1857.);

Barth. Kopitars kleinere Schrifften sprachwisseschaftlichen, geschichtlichen, ethnographischen und rechthistorischen Inhalts von Fr. Miklossich, I. dio, Wien 1857;

Narodne Pesme o Kraljeviću Marku, Novi Sad 1857;

Primeri srpsko-slovenskoga jezika, sast. V. S. Karadžić, Beč 1857;

Slovník jazyka slovanského šesti hlavních narečí: ruského, bulharského, starocirkevniho, srbského, českého i polského sest. Josef Franta Sumavsky, I. dio nemecko-slovenski, Prag 1857;

Stepan posljednji kralj bosanski, drama u pet činah Mirka Bogovića, Zagreb 1857;

Liek za objestnu ženu, izvorno narodna gluma u tri čini M. Špora, Rijeka 1857;

Nasredin iliti Bertoldo i Njegova Pritanka domišljatost, Himbenost i Lukavština. Knjižica izpisana polag talianskoga, kano zabavno i ugodno štivenje za ilirske mladiće, u kojoj se kažu velike pogibeli Nasradinove, njegova izmišljanja, i mudre beside. Dodaje se na svérhi Pivanje od opake ćudi i pivane zlih ženah. Zadar 1857;

Sebrane Spisy Jos. Kaj. Tyla. Dil proné. Kus mého srdce, Prag 1857.¹²

Prva od navedenih knjiga djelo je znamenitoga slovačkoga filologa i historičara Pavela Josefa Šafařka, jednog od prvaka češkog i slovačkog narodnog preporoda. On je, zajedno sa dr. K.A. Höfflerom u Pragu izdao raspravu o tada poznatim

¹¹ DAR, PO-1, kut. 52, Registri tvrtki 1865-1876.

¹² Eco di Fiume, anno I, br. 25, 1. IX. 1857. Avviso. Libreria di Ercole Rezza recentissime pubblicazioni importanti sulla letteratura slava.

glagoljskim fragmentima. Druga knjiga objedinjuje jezične, povijesne, etnografske i pravno-povijesne rasprave Jerneja Kopitara, slovenskoga preporoditelja i filologa. Te rasprave uredio je i izdao njegov sunarodnjak Franc Miklošič, jedan od osnivača (južno)slavenske filologije. Osim novosadskoga izdanja pjesama o Kraljeviću Marku, Rezza je u svojoj knjižari posjedovao te godine i knjigu Vuka Stefanovića Karadžića, lingvиста, etnografa i reformatora srpskoga književnoga jezika. Češku literaturu predstavlja šestorojezični usporedni slavenski rječnik J.F. Sumavskoga, te sabrana djela Josefa Kajetána Tyla, češkoga preporodnoga romanopisca, dramatičara i novelista. Iz hrvatske književnosti zastupljeni su Mirko Bogović i Juraj Matija Šporer, te zadarski prijevod jedne talijanske pučke knjige.

Potkraj kolovoza 1858. Rezza obavještava čitateljstvo svojih novina *Ecco di Fiume* o tome da je u svojoj knjižari pribavio najnovija izdanja Književnoga društva Nadbiskupskoga sjemeništa u Zagrebu. Bile su to "diverse operette in idioma illirico" koje bijahu pogodne kao dačke nagrade i odlikovahu se svojim osebnim moralnim sadržajem. Radilo se o sljedećim nabožno-pučko-prosvjetnim knjižicama na hrvatskome jeziku, prevedenima sa njemačkoga i francuskoga, koje su se mogle nabaviti po vrlo umjerenim cijenama:

Genoveva. Prelepa pripoviest iz starine za sve dobre ljude, osobito za matere i djecu, od Kristofa Šmida. Drugo izdanje;

Eustakij. Pripoviedka iz prve dobe kršćanstva, za mladež kao i odrasle, od Kristofa Šmida;

*Isus prijatelj malenih*¹³ ili *pustite k meni malene. Molitvena knjižica s pjesmami za djecu, od O. E. Jais-a.* Treće izdanje;

Život katoličke crkve, ili maleni Goffiné, za mladež kao i odrasle.

Spomenuto je Društvo podiglo u okviru Rezzine knjižare posebno skladište za svoja tiskana izdanja, namijenjena čitateljskoj publici u Rijeci, Hrvatskome primorju i susjednim otocima.¹⁴

3. Tiskarsko-nakladnička djelatnost

U Rezzinoj su se tiskari počevši od 1856. godine štampale knjige, godišnjaci, novine, te razne druge godišnje periodičke publikacije na talijanskom i hrvatskom jeziku. Bile su namijenjene svim slojevima građanstva Rijeke i susjednih područja. Princip kojim se Rezza pritom rukovodio bio je prvenstveno ekonomske, a ne političke, nacionalne ili pak ideološke prirode. Onim što bi izdavao nastojao je, dakle, zadovoljiti interese tadašnjega etnički raznorodnoga i višejezičnoga tržišta: od almanaha i lunarija, preko znanstveno-popularnih i nabožnih djela, glazbenih partitura do prave beletristike, školskih izvještaja i raznovrsnih udžbenika. Znakovito je da tiska i za potrebe čitatelja izvan Rijeke, za Zagreb i Istru.

¹³ U novinama je pogrešno otisnuto "malenik".

¹⁴ *Eco di Fiume*, anno II, br. 17, 28. VIII. 1858. Bibliografia.

3.1. Izdanja na hrvatskom jeziku

3.1.1. Knjige i brošure

Ercole Rezza ili *Reca Relja*, kako piše na nekim hrvatskim izdanjima, imao je o riječkim Hrvatima vrlo lijepo mišljenje i uvijek prema njima pokazivao otvorene simpatije. Domaćim se talijanašima, naprotiv, teško podsmjehivao i izrugivao njihova uporna nastojanja "toskanizacije". Godine 1859. u jednom dopisu iz Rijeke Janez Trdina iznosi sljedeće zapažanje:

"Rečani so pa čudni ljudje, po vsi sili hočejo lahi biti, ali z vsem tem je farna cerkev hrvaška, da niso samo pridige le domače, ampak tudi maša hrvaška. Tiskar Ercole Rezza, čeravno sam Talijan, se vendar reškem laštvu posmehuje; pravi, ko bi dosti kapitala imel, da bi le hrvaške bukve tiskal; iz vseh krajeh ljudje po njih poprašujejo, živ dokaz, da se tudi tukar narodnost zbuja; zadnja leta je res Rezza več hrvaških bukev natisnil, tudi 'Neven' je pri njem izhajal."⁵

Prva hrvatska knjižica koju je Rezza tiskao u Rijeci bila je prigodna sveščica Stanka Kostrenčića, župnika u Sv. Roku, pod naslovom *Slovo prigodom blagoslova triuh zastav slavne car. kr. Ličke Regimente Nr. 1. po Stanku Kostrenčiću Sv. Ročke župe upravitelju sastavljeno, i dne 14 Rujna 1856 u Gospiću rečeno*.⁶

Sljedeće pak godine Rezza objavljuje dva nova naslova na hrvatskome jeziku. Prvi je bio dramski tekst *Liek za objestnu ženu*. Izvorno-narodna gluma u tri čina liječnika dr. Jurja Matije Šporera. Objelodanio ju je Rezza kao izdavač o svome trošku kao prvu cjelovitu hrvatsku knjigu tiskanu u svojoj tiskari. Drugi objavljeni naslov autora Ante Vukašinića iz Zagreba odnosio se na praktičnu gospodarsku problematiku: *Nauk o dudarstvu, bubarstvu i svilarstvu za našeg seljaka; to jest kako može naš s malo novca i truda velik dobitak od svilene bube steći*.⁷

Godine 1858. u Rezzinu su "slovutisu" ugledale svjetlo dana tri hrvatske knjige: *Naviešćenje B. Dievice Marie./Piesan na Božić. - Piesma B. Dievice Marie*, nepoznatoga autora, *Rječnik slovinsko-italianski. Polag najnovijih izvorah sastavio ga o. Dragutin A. Parčić Tretjega Reda Sv. Frane. U Zadru, Petar Abelić Knjigar-Izdavatelj, te Edipos*, tragedija u tri čina dr. Jurja Matije Šporera.⁸ Parčićev je rječnik (*vocabolario*) bio namijenjen prvenstveno studentima, mladeži i činovnicima.

Godine 1860. iz iste riječke tiskare izlaze tri hrvatska djela: *Na glas pismo gd. gim. dir. Mažuranić Antunu* dr. Gjure Augustinovića, *Pěsma na čast Sv. Trih Kraljih - Pěsme Majke Božje - Pěsma od porodjenja - Sveti Stěpan*, nepoznata priređivača, te pobožne *Piesme B.D. Marie - Piesan Božična - Otče naš - Piesan B.D. Marie za svako vrieme - Plač B.D. Marie*, također bez autorskoga imena.⁹

⁵ J. Trdina, Zbrano delo, nav. dj., s tr. 263.

⁶ M. Glogović, nav. dj., str. 130.

⁷ Isto, str. 131.

⁸ Isto, str. 133.

⁹ M. Glogović, nav. dj., str. 139.

“Slova Herkula Rezze” 1861. na svjetlo dana izdaju četiri hrvatska izdanja. Prvi je prigodni proglas *Bratji našoj po izulah Velji, Crisu i Lošinju*. Njegovi su autori bili Krčanin Matija Gršković, tada mladi namjesni učitelj u Rijeci, rodom iz Vrbnika, te njegovi zemljaci Ivan Crnčić i Mate Brusić. Ta poslanica za narod u Istri i po otocima pozivala je na sjedinjenje s Hrvatskom, “udarajuć oštro na neprijetelje hrvatskoga naroda.”²⁰

Poznati profesor i filolog Fran Kurelac o svome trošku te godine kod Rezze tiska knjigu pod naslovom *Pokorni i mnozi ini Psalmi Davidovi složeni u slovinjski jezik na čislo i miru po Šimunu Budineu, popu zadržaninu. Pěsme o mucu Gospodinovu od Iva Tomka Mrnavića, spličanina. Iznovice na vidik ih iznesé i o popu zadarskom progovori Fran Kurelac starinom Ogulinac a rodom iz Bruvna na Krbavi*. U istoj ediciji uvršteno je bilo i djelo Ivana Tomka Mrnavića *Pokorni i mnozi ini PSALMI Davidovi*. Knjiga je bila završena 22. siječnja 1861. i posvećena Kurelčevu dobrotvoru i prijatelju Ivanu Vončini, prvome podžupanu riječke županije, koji je omogućio štampanje djela.

Zanimljivo je i neobično da će Ercole Rezza, izdavač i tiskar Budinićevih “Psalama”, činiti kasnije poteškoće Kurelcu, držeći tiskanu knjigu u dućanu sakrivenu i ne prodavajući je, “jeda se svet uveri...da i za hrvatsku knjigu (na Reci) ikakva kupca nejma”, kako se sam Kurelac žali Ivanu Vončini u pismu iz Rijeke od 16. VI. 1861. godine.²¹

Dr. Juraj Matija Šporer te godine kod Rezze objavljuje i svoje treće kazališno ostvarenje, dramu u pet činova *Car Murat II. i republika dubrovačka*.²² Ta “izvorna drama u peterih činih” prodavala se u *knjigarnici* Ercola Rezze po cijeni od sedamdeset i pet novčića.²³ Godine 1862. objavljeno je još *Navješćenje B.D. Marie*, nepoznata autora, te rasprava *Nješto o našem glagolu* prof. Vinka Pacela.²⁴

3.1.2. Periodika

Ercole Rezza je kao nakladnik tijekom 1858. godine na hrvatskom jeziku tiskao književni časopis *Neven*. Taj “zabavan, poučan i znanstven list”, što ga izdaje Narodna Čitaonica Riečka, zajednički su uređivali prof. Vinko Pacel i veleposjednik Josip pl. Vranyczany-Dobrinović Severinski. Učitelji normalni i početnih učionica, te svi učenici plaćali su ga poštom za cijelu godinu svega tri forinte.²⁵

²⁰ I. Lukežić, *Tragovima Krčana u Rijeci i na Sušaku*, Krči kalendar 2004, Krk 2004, str. 109.

²¹ V. Antić, *Rijeka u hrvatskoj književnosti XIX. i početkom XX. stoljeća*, u: Zbornik Rijeka, MH, Zagreb 1953, str. 489.

²² M. Glogović, nav. dj., str. 142.

²³ Gazzetta di Fiume, br. 33, 26. I. 1861. Oglas.

²⁴ M. Glogović, nav. dj., str. 145.

²⁵ V. Brešić, *Časopis ‘Neven’ i ‘Jadranske vile’*, poseban otisak Kronike (13-14-15, 2004) Zavoda za povijest hrvatske književnosti, kazališta i glazbe Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb 2004, str. 7-112. U radu priložena cjelovita bibliografija radova objavljenih u spomenutim časopisima.

Neven je bio pokrenut kao književno-znanstveno glasilo Matice hrvatske, odnosno, ilirske 1852. godine u Zagrebu. Budući da se časopis suočio s velikim novčanim poteškoćama radi kojih gotovo prestaje izlaziti, preuzima ga Narodna čitaonica u Rijeci i 3. travnja 1858., u sedmome godištu postojanja, iz Rezzine tiskare izlazi prvi broj njegova riječkoga izdanja. Premda je taj "giornale scientifico letterario in lingua slava" prema najavama trebao izaći 1. siječnja spomenute godine, do pojave prvoga broja moralo je proteći puna četiri mjeseca.²⁶

Svaki pojedini broj *Nevena* imao je ukupno šesnaest stranica i izlazio svake subote. No, unatoč velikom entuzijazmu njegovih urednika, nove će novčane poteškoće ponovno predstavljati nepremostivu prepreku. Od ukupno tisuću prijavljenih pretplatnika čak ni polovica nije podmirila svoje obveze. Stoga časopis prestaje izlaziti 25. prosinca iste godine. Ukupno je izašlo trideset i devet brojeva tjednika. List je donosio pjesme i pripovijetke (umjetne i narodne), povijesne i općeobrazovne članke, životopise, bibliografije, književne prikaze, dopise, književne vijesti, smješice, zagonetke i odgovore uredništva. Osim Pacela, koji piše pripovijetke i kritike, "kojima vješto i odrješito šiba jezične pogrješke tadašnjih pisaca", riječki mu suradnici bijahu Janez Trdina, koji piše članke o slavenskoj mitologiji, Skender Fabković, Ljudevit Slamnik, koji surađuje pišući uglavnom zagonetke i rebuse, te dr. Juraj Matija Šporer. Ovaj posljednji suradnik davao je u *Nevenu* "liepe naputke, kako da odgaja duh i tielo svomu djetetu" posvećenje njegovoj kćeri. Iz ostalih dijelova Hrvatske svoje su priloge slali Franjo Turić Ličanin, knez Medo (Orsat) Pucić-Skatić Dubrovčanin, Jovan Sundečić, Napoleon Špun, Mirko Bogović, Dragojla Jarnevićeva, koja objavljuje pripovijest *Prsten*, Ilija Okrugić Srimac, Ivan Filipović, Matko Bastian, Šime Ljubić, Ivan Berčić, Luka Ilić Oriovčanin, Ferdo Filipović i Mijat Stojanović.²⁷

Tijekom 1859. Rezzina tiskara izdaje dva hrvatska periodička izdanja, *Jadranske vile*, i *Narodnu Knjigu Koledar*, godišnjak koji uređuje Ivan Filipović²⁸. Za ovo posljednje izdanje kaže se da slijedi prethodne slične godišnjake.²⁹

Prestankom izlaženja *Nevena*, u Rijeci se osjetila velika praznina na književnom i kulturnom planu. Stoga je neumorni prof. Pačel pokrenuo riječki

²⁶ Eco di Fiume, br. 68, 15. XII. 1857. Nuovo giornale. *Neven* se u spomenutoj objavi prevodi na talijanski kao "Il fiorrancio" (u zagradi).

²⁷ V. Antić, *Rijeka u hrvatskoj književnosti XIX. i početkom XX. stoljeća*, u: Zbornik Rijeka, MH, Zagreb 1953, str. 492.

²⁸ Ivan Filipović (1823.-1895.), pedagog i književnik, osnivač Hrvatskog pedagoško-književnog zbora (1871.).

²⁹ M. Glogović, nav. dj., str. 137. U novinskom oglasu stoji sljedeća obavijest: "L'Almanacco Nazionale Slavo (Narodna Knjiga Koledar) per l'anno 1859 compilato da Prof. Giovanni Filipovich é uscito testé alla luce per cura e coi tipi del Tip. Libr. Ercole Rezza presso la quale é pure vendibile al prezzo 80 soldi. Questo almanacco, che forma seguito ad anteriori pubblicazioni, contiene, oltre il solito lunario corredato di interessanti notizie, buon numero di racconti originali, novelle sto ricche, poesie, ed altre utili nozioni, per cui va raccomandato come un ottimo libro agli amatori della slava letteratura, ove occupa un saggio distinto il chiaro suo compilatore sig. Giovanni Filipovich." Gazzettino di città. Eco di Fiume, anno II, br. 57, 15 Gennaio 1859.

godišnjak *Jadranske vile*.³⁰ Izašao je kao "sbirka i izbor zabavnih, poučnih i znanstvenih članaka" na ukupno stotinu i trideset stranica. Sastojao se od sljedećih rubrika: 'Pjesništvo-umjetno, narodno. Pripoviedke. Književnost-knjigopis.' Suradnici mu većinom bijahu nekadašnji *Nevenovi* suradnici: Nikola Borojević, Franjo Turić Ličanin, Napoleon Špun, knez Medo Pucić-Skatić, Josip Miškatović, Stjepan Ivičević Dalmatin.³¹

Posljednje hrvatske periodičke publikacije koje tiska Ercole Rezza u Rijeci su: *Vila sinjega morja* (1861; ur. dr. Gjuro Augustinović), *Slovinski prvenci* (1861.-2.) i list *Pravnik* (1862.).

3.2. Izdanja na talijanskom jeziku

3.2.1. Periodika

Na talijanskom jeziku kod Rezza su se tiskala sljedeća periodička glasila: *Porta orientale* (strena istriana; 1857-1858.) *Almanacco Fiumano* (1857.-1860; ur. E. Rezza), *Almanacco Fiumano di Gabinetto* (1858,1859,1860,1861.), *Astrologo Fiumano* (lunario umoristico; 1858. i 1860.), *Casamia Fiumano* (lunario; 1861.) *Rapporto dell'amministrazione della Societá di beneficenza di Fiume* (1857.-1860.), *Rapporto annuale della Camera di commercio e d'industria in Fiume* (1858.-1861.).

Zbornik *Porta Orientale Strenna istriana*, koji je izlazio u nakladi Schubart, tijekom 1857. i 1858. tiskao se u riječkoj Rezzinoj oficini. Godine 1859. počinje se ponovno tiskati u tršćanskoj štampariji Coen. Urednik mu je bio prof. Carlo A. Combi, poznati iredentistički pisac, političar i prikupljač starina. U zborniku su svoje tekstove objavljivali koparski odvjetnik Antonio Madonizza, jedan od pokretača i suradnika tršćanskih književnih novina *Favilla*, Leonardo d'Andri iz Kopra, P. Tedeschi, dr. O. Colombani, te Combijev otac Francesco. Almanah je obuhvaćao ukupno 224 stranice, te bio opremljen i s dvije litografije od kojih jedna bijaše karta Istre.

Zanimljivo da se prvi riječki godišnjak *Almanacco Fiumano* počeo tiskati još 1855. godine u Veneciji, u tipografiji Sebastiana Tondellija. Osim kalendara i shematizma, donosio je pretežito tekstove s povijesnom tematikom, kao što su iskrčavanje engleske flote u Rijeci 1813. godine i legendarno "juditijansko pregalaštvo" Karoline Belinićeve.³² Glavni urednik i pisac najvećega broja priloga toga godišnjaka, posvećenog Bartolu Zmajiću, tadašnjemu vladinom nadzorniku središnje riječke pomorske oblasti, bio je Giuseppe Politei, dok su suradnicima bili profesor Girolamo Brughetti, V. Buzzolich, markiz Gravisi, G. Molin, Pietro Rinaldi, liječnik dr. Augusto Pillepich i Andrea Tonello.³³

³⁰ V. Brešić, nav. dj., str. 99-100.

³¹ V. Antić, nav. dj., str. 492.

³² Isto, str. 121.

³³ Isto, str. 122.

I naredni *Almanacco fiumano per l'anno bisestile 1856* također je bio objelodanjen izvan Rijeke, ovoga puta u Tiskari austrijskoga Lloyd a u Trstu. "Urednik riječkog almanaha za 1856. godine bio je opet Giuseppe Politei, koji je gotovo sve članke i priloge morao napisati sam ostavši bez suradnika jer je 1855. u Rijeci harala kolera, pa je uz njega u almanahu tiskao svoje priloge samo pjesnik Jacopo Galvani. Politei je napisao niz stručno korektnih članaka iz povijesti Rijeke i njene okoline: o uskocima, riječkoj gimnaziji, gradu Bakru, porto francu, Ludovicejskoj cesti. Za povijest Rijeke značajan je članak o kazalištu što ga je početkom stoljeća dao sagraditi riječki patricij Andrija Ljudevit Adamić."³⁴

Nakon Venecije i Trsta, 1857. *Almanacco fiumano* konačno je bio u svome trećem uzastopnom godištu tiskan u Rijeci, pa će sadržajno biti daleko bogatiji i aktualniji. Urednikom mu je Ercole Rezza, u čijoj se tiskari i objavljuje, dok Giuseppe Politei i nadalje piše priloge iz riječke prošlosti³⁵. No, Rezza će ovoga puta uspjati okupiti veći broj suradnika koji redom pripadaju onovremenoj riječkoj inteligenciji.

Almanacco Fiumano za godinu 1858., te dvogodište 1859.-1860., ponovno je tiskan kod Rezze. U spomenutim su godišnjacima osobito vrijedni pozornosti prilozima znamenitoga tršćanskoga povjesničara dr. Pietra Kandlera.³⁶ Godišnjaci su u svome sadržaju imali uobičajeni šematizam županije riječke, tekstove različite tematike, povijesni dio, te kroniku protekle godine.

Astrologo Fiumano za godinu 1858. obuhvaćao je šezdeset i četiri stranice "di allegra prosa e di vivace poesia". Ozbiljni je dio izdanja obuhvaćao kalendar (lunarij), godišnjak i pregled biljega. Humoristički je dio otvarao "astrologovim" šaljivim i nastranim proročanstvima, potom su slijedili matematički proračuni, kronološki i meteorološki pogledi, te deset "filozofskih" razmatranja s mnoštvom korisnih savjeta. Na kraju su slijedile rubrike "Savjeti moje bake" (*Consigli di mia nonna*), "Proglaš magaraca" (*Il bando degli asini*) stanovitoga *Vita Modestija* (pseudonim) i "Cipela za navlačenje" (*Il stivaletto*). Cijena *Astrologa* iznosila je osamnaest karantana.³⁷

³⁴ Isto, str. 129.

³⁵ Politei je u spomenutome godištu almanaha objavio sljedeće tekstove: *Sull'antica geografia della Liburnia e Giapida. Nella parte storica raccolta da Giuseppe Politei* (str. 59-68); *Dall'origine dei Liburni e loro venuta nell'Illirico* (str. 68-70); *Alcune considerazioni sul muro antico che da Fiume conduce oltre il Monte Calvario nella Carniolia, passando le sorgenti del Savo* (str. 70-73); *Fiume pervenuta in possesso dei Conti di Duino* (str. 73-75); *Cantico di S. Paolino, patriarca di Aquileja, sulla morte di Enrico o Erico duca d'Istria per Carlo Magno, ucciso in battaglia presso Lovrana* (str. 75-79); *Sinossi cronologica degli antichi privilegi di Fiume* (str. 79-81); *Acquisto, saccheggio ed incendio della città di Fiume da parte dei Veneziani nell'anno 1509* (str. 91-93); *La squadra francese nella rada di Fiume li 11 settembre 1702* (str. 93-95); *Fiume apparteneva alla Carniolia* (str. 104-106). v. C. Combi, *Saggio di bibliografia istriana, Capodistria 1864*.

³⁶ Radi se o sljedećim radovima: *Sull'origine di Fiume* (1858, str. 83-89); *Passeggiata al piede dell'Alpe Giulie Meridionale* (1859-60, str. 71-80), *Annali di Fiume fino al 1821* (isto, str. 81-88), *Continuazione di Annali di Fiume dal 1821-1859* (isto, str. 125-127) *La serie dei capitani, governatori e vicari di Fiume* (str. 128-129).

³⁷ Eco di Fiume, br. 69, 17. XII. 1857. Pubblicazioni della tipografia e litografia Rezza.

3.2.2. Ostala izdanja

U razdoblju od 1856. do 1862. u Rezzinoj su tiskari objavljeni brojni naslovi različitih publikacija na talijanskome jeziku. Riječ je o sljedećim izdanjima: *Descrizione del piú grande bastimento del mondo Great Eastern (Grande Orientale). Prima traduzione dall'inglese* (1856.)³⁸; *Cenni sul progresso della nautica* (kratak osvrt na napredak pomorstva) prof. Vincenza de Dominija (1857.), *Cenni popolari su i bagni di mare* (priručnik za puk o kupanju i kupalištima) dr. Antonija Felicea Giacicha (1857. i 1858.), *Guida teoretico-pratica alla conoscenza delle merci che formano oggetto di gran commercio e di speculazione..ad uso delle scuole reali e di commercio di Maestro M. d'Is. Con traduzione tedesca dal testo originale italiano* (teorijsko-praktički vodič o trgovini za srednje škole) (1857.), *Ricordo per l'inaugurazione della pubblica monumentale fontana Francesco-Giuseppina, celebratosi in Fiume addi 23 aprile 1857* (spomen na otvaranje veelebne fontane posvećene caru Franji Josipu I. u Rijeci) (1857.)³⁹; *Compendio di cognizioni nautiche ad uso de' giovani marini formulato sulla scorta del nuovo programma annesso al regolamento provvisorio sugli esami aspiranti alla qualifica di tenente e di capitano mercantile austriaco a lungo corso* (osnove nautike za mlade pomorce) prof. Vincenza de Dominija (1858.), povijesni roman A. Dumasa *I compagni di Jeú* (povijesni roman preveden s francuskoga) (1858.), *Ragguaglio della moneta di convenzione colla nuova valuta austriaca e viceversa, preceduta dall'ordinanza imperiale 27 Aprile 1858.* (usporedba konvencionalne austrijske monete sa novom valutom) (1858.), *Rapporto generale per quadriennio 1854-1857 della Camera di commercio e d'industria in Fiume all' eccelso I. R. Ministero del commercio, dell'industria e delle pubbliche costruzioni in Vienna* (Izvrještaj riječke Trgovačko-industrijske komore Ministarstvu trgovine u Beču) (1858.), *Tabelle di raguaglio della moneta di convenzione colla nova valuta austriaca e viceversa* (tabele usporedbe konvencionalne i nove austrijske valute) (1858.)⁴⁰

Tijekom 1859. Rezza nastavlja publicirati nova izdanja na talijanskome jeziku: *Classi di progresso riportate dalle scolare della scuola elementare maggiore in Fiume ne convento delle R.R. MM. Monache Benedittine alla fine dell'anno scolastico 1858-59* (školski izvještaj benediktinske djevojačke škole); *Il vita-metro* (zbirka prigodnih kalendarskih stihova) riječkoga pjesnika-prigodničara Antonija Fulvija; *Il mal di mare. Discorso* (predavanje o morskoj bolesti) dr. Antonija Felicea Giacicha; *Istituto femminile Rosalia Wasich..l'esame finale dell'anno scolastico 1858-59.* (školski izvještaj privatne djevojačke škole R. Wasich); *Regolamento contro*

³⁸ „Opis tadašnje senzacije, parobroda 'Great Eastern', najvećeg parobroda devetnaestoga stoljeća, najavljuje početak djelovanja prodornog Ercola Rezze na riječkom tiskarskom poligonu.“ M. Glogović, nav. dj., str. 130.

³⁹ Isto, str. 131-132.

⁴⁰ M. Glogović, nav. dj., str. 133-134.

gl' incendi per la città di Fiume (pravilnik o protupožarnim mjerama); *Regolamento in oggetti di fabbriche per la città e il territorio di Fiume* (pravilnik o građevinarstvu); *Viaggio divoto per le dolorose stazioni di Gesù paziente al Monte Calvario* (crkvenonabožni priručnik o sedam Isusovih postaja na Kalvariji).⁴¹

Godine 1860. u Rezzinoj tiskari pojavljuje se polemička rasprava mladoga riječkoga odvjetnika Erazma Barčića pod naslovom *La voce di un patriotta*, u kojoj autor polemizira s riječkim "autonomašima" i "ungarezima", braneći slavenski i hrvatski identitet rodnoga grada. Knjižica se prodavala u Rezzinoj knjižari po cijeni od pedeset soldina. U isto vrijeme Rezza objavljuje operni libreto melodrame mladoga Riječanina Ivana Zajca, tadašnjega polaznika konzervatorija u Milanu, naslovljen *Amelia ossia il bandito*.⁴² Te su godine tiskane još i sljedeće talijanske publikacije: *Comune di Fiume. Conto presuntivo della Cassa civica di Fiume per l'anno amministrativo 1859-1860*. (dvogodišnji proračun riječke općinske blagajne); *Ferrovia St. Peter-Fiume* (željeznica od Šentpetera/Pivke do Rijeke); *Manifesto imperiale. Diploma imperiale pell'ordinamento delle interne condizioni di diritto pubblico della Monarchia* (tekst listopadske diplome cara Franje Josipa I. kojom prestaje tzv. Bachov apsolutizam u Austrijskoj monarhiji).⁴³

Godine 1861. zamjetan je bio broj talijanskih knjiga i brošura političkoga sadržaja. Vrijeme je to kada su se bile rasplamsale političke borbe oko statusa Rijeke, kao i politički sukobi u Dalmaciji. Rezza, primjerice, o svome trošku objavljuje govor Antuna Starčevića, tada riječkog velikog bilježnika i poslanika izbornog kotara Grobnik, u hrvatskom saboru, koji je na talijanskom jeziku najprije objavljen u 'Gazzetti di Fiume', a potom i kao posebni otisak pod naslovom *Discorso del Grande Notajo del Comitato di Fiume e deputato del distretto di Grobnik Dr. Antonio Starčević pronunciato nella Sessione della Dieta Croatico-Slavonica il 29 Giugno 1861 a Zagabria*.⁴⁴ Iste godine Rezza tiska i prijevod pravne rasprave Bogoslava Šuleka *Lo statuto croato-ungarico esposto da —*.⁴⁵ Neobična je okolnost da riječki Hrvati tada objavljuju i političku brošuru na talijanskom jeziku koju potpisuje tadašnji riječki službenik Vicko Milić pod naslovom *A Nicoló Tommaseo i Dalmato-Slavi ossia I quesiti di patrio interesse per giurista spalatino*.⁴⁶ Znakovito je da će Rezza objaviti i poznati proglas Nicolóa Tommasea *Ai Dalmati*.⁴⁷

⁴¹ Isto, str. 138.

⁴² *Melodramma in quattro atti posta in musica dal Maestro Giovanni Zajitz, allievo del Milanese Conservatorio da rappresentarsi per la prima volta nel Teatro Civico di Fiume la Primavera del 1860*. Isto, str. 140.

⁴³ *Autografi Sovrani del 20 Ottobre 1860*. Pored toga tiskana je i *Ordinanza dei Ministri dell'Interno e della Giustizia del 26 maggio 1860* (obbligatoria per l'Ungheria, la Croazia e la Slovenia, pel Voivodato Serbo col Banato di Temes), sull'istituzione di Giudizi locali per affari contenziosi di minor entità. Isto, str. 140.

⁴⁴ Isto, str. 143-144.

⁴⁵ *Prima traduzione italiana di G.B. Spalato*. Isto, str. 143.

⁴⁶ Isto, str. 143.

⁴⁷ *N. Tommaseo, Ai Dalmati* (*Gazzetta di Fiume* Nri. 30,31,32 e 33), Fiume, Tipografia di E. Rezza. Isto, str. 144.

U želji da udovolji i željama riječkih "ungareza", Rezza te iste godine tiska brošuru nepoznata autora *Bisogni e voti della città di Fiume*, u kome se pokušavaju opravdati pravni temelji corpora separatuma, te izdvajanje Rijeke iz zajednice s Hrvatskom. Pojavljuje se tada i brošura dr. Antonia Felicea Giacicha *Reminiscenze storiche del municipio di Fiume dal giorno dell'occupazione dei Croati nel 1848.*, gdje autor otvoreno piše o navodnoj četrdesetosmaškoj hrvatskoj vojnoj "okupaciji" Rijeke.⁴⁸ Gledište službene mađarske politike zastupljeno je pak u dvama govorima Ferenc Deáka⁴⁹, te raspravom Ladislava Szalayja⁵⁰.

Godine 1861. izlaze iz tiska još i *Lettere sull'avvenire industriale di Fiume dirette al Sig. P. de S. da L.M.* (pisma o industrijskome napretku Rijeke)⁵¹ i knjižica *Sull'invenzione della bussola nautica* (o otkriću pomorskoga kompasa) prof. Vincenza de Dominija.

Rezzina tiskarska produkcija na talijanskome jeziku 1862. godine vidljivo opada, te se sastoji iz samo četiri naslova. Prvi je tekst satiričnoga sadržaja s izmišljenim autorima *Potpourri umoristico per cacciare la malinconia dedicata da Pietro Corsi e Giovanni Platz, portalettere dell'I.R. Ufficio Postale in Fiume ai loro egregi benefattori in occasione del capo d'anno 1863.* ('humoristički potpuri protiv melankolije' posvećen nepoznatim 'dobročiniteljima' prigodom novogodišnjih blagdana). Agilni i neumorni dr. Antonio Felice Giacich objavljuje pak *Memoriale diretto a sua eccellenza Giovanni Mazuranic R. Cancelliere aulico dei regni Dalmazia, Croazia.* (memorijal upućen njegovoj preuzvišenosti Ivanu Mažuraniću dvorskome kancelaru), a prof. Vincenzo de Domini *Lezioni di manovra navale ad uso delle scuole nautiche e dei giovani marinari* (predavanja iz pomorskoga manevra za pomorske škole i mlade mornare).⁵²

3.3. Izdanja na njemačkom jeziku

Za razliku od bogate naklade na talijanskom, produkcija Rezzine tiskare na njemačkome jeziku daleko je skromnija. U razdoblju od 1856. do 1862. Ercole Rezza (*Buchdruckerei des Ercole Rezza, Druck und Verlag von Hercules Rezza*) tiskao je tek nekoliko izdanja na njemačkome jeziku. Riječ je o sljedećim naslovima: *Über die Aufhebung der Sanitätsreserven und Contumaz-Austalten* dr. Jurja Matije Šporera (1856.)⁵³, *Programm des K.K. Obergymnasiums in Fiume veröffentlicht am*

⁴⁸ Isto, str. 143-144.

⁴⁹ F. Deák, *Discorso di — tenuto nella Camera dei Deputati a Pest il 13 maggio 1861*. Fiume, Ercole Rezza 1861; F. Deák, *Progetto d'indirizzo in risposta al Regio Rescritto del 21 Luglio 1861*, Fiume, Tip. Ercole Rezza. Isto, str. 143.

⁵⁰ L. Szalay, *Fiume e la dieta Ungarica* (Estratto della Gazzetta di Fiume). Isto, str. 144.

⁵¹ "Lettere" je po svemu sudeći pisao riječki industrijalac Louis Meynier, a prije toga izlazile su kao podlistak u "Gazzetti di Fiume".

⁵² M. Glogović, nav. dj., str. 145.

⁵³ Isto. str. 130.

*Schlusse des Schuljahres 1857, VI. Jahrgang (1857.)*⁵⁴; dramu dr. Jurja Matije Šporera pod naslovom *Oedip. Tragödie in 5 Akten. Aus dem illyrischen vom Verfasser G. M. Spor (1858., goticom)*, *Programm des K. K. Obergymnasiums in Fiume. Veröffentlicht am Schlusse des Schuljahres 1858. VII. Jahrgang (1858.)*⁵⁵, pravilnik o zaštiti protiv požara i pravilnik graditeljskim objektima za grad Rijeku (1859., objavljeno i na talijanskom jeziku).

4. Novinska djelatnost

4.1. 'Eco di Fiume'

Problem koji se Rezzi činio osobito važnim, bilo je pokretanje gradskih novina, budući da Rijeka već više od jednoga desetljeća nije imala svoje dnevne novine. I zato 2. lipnja 1857. pokreće i tiska prvi broj glasila *Eco di Fiume*. Naziv je očito bio preuzet od prethodnih riječkih novina (*Eco del litorale ungarico*), s tom razlikom što se umjesto "Ugarskoga primorja" koristi ime Rijeke. Dakle, "Riječki glas" imao je namjeru postati glasilom jednoga grada i služiti potrebama njegova građanstva, što govori o porastu gradske samosvijesti. Nekadašnje "ugarsko" Primorje sada je priznavalo hrvatski suverenitet.

Uredništvo novina nalazilo u Rezzinoj tiskari. Imale su stalne pretplatnike u sljedećim riječkim lokalima: Caffé della Dogana, Caffé della Fiumara, Caffé Marittimo-mercantile, Caffé al Porto, Caffé del Commercio i Caffé tedesco. Novine su izlazile utorkom, četvrtkom i subotom, po cijeni od tri karantana za svaki pojedini broj. Preplatnici su primali novine na svoju kućnu adresu. Pretplata se obavljala u Rezzinoj knjižari i tiskari, dok je u Trstu taj posao preuzela *Libreria Schubart*.

Urednička koncepcija novih riječkih novina gotovo da se nije razlikovala od one koju će provoditi njegov prethodnik, *Eco del litorale ungarico*. Osim uvodnika i opširnijega komentara na aktualna zbivanja, novine su redovito donosile podlistak u nastavcima (*appendice*), pregled gradskih zbivanja (*gazzettino di città*), rubriku različitih novosti iz svijeta (*fatti diversi*), izvještaj o dolasku brodova (*navigli arrivati*), izvještaj o dolasku i odlasku gostiju u/iz Rijeke (*arrivati/partiti*), izvještaj o bečkoj burzi (*borsa di Vienna*) i oglase (*avvisi*). Povremeno bi pak znale izlaziti i rubrike o povijesti (*storia*), dopisi (*corrispondenze*), stranim sudskim procesima (*processi criminali*) i zagonetka u slogovima (*sciarada*). Novine su pored oglasa na talijanskom i njemačkom, povremeno objavljivale i oglase na hrvatskome jeziku.

Zanimljivo da u prvom broju *Eca di Fiume* nema posebnoga programa. Umjesto toga, uredništvo je ponudilo uvodnik bez posebnoga naslova, datiran u Rijeci 1. srpnja 1857. godine. U njemu se govori o velikome napretku grada koji svakim danom biva sve bogatiji u svojim privrednim, prosvjetnim i kulturnim

⁵⁴ Isto, str. 132.

⁵⁵ Isto, str. 134.

sadržajima. Svi su tada bili opčinjeni idejom napretka koja je poput kakve zvijezde osvjetljavala puteve ljudi devetnaestoga stoljeća, ispunjavajući ih nekom radosnom i nepresušnom nadom u bolji svijet što ga u sebi donosi skora budućnost. Zahvaljujući toj sveopćoj živosti i općem prosperitetu, u gradu se osjećala potreba za boljom medijskom komunikacijom, te sveopćom informiranošću građanstva.⁵⁶

Ercole Rezza, koji je Rijeku i Riječane već tada dobro poznao, živeći među njima punih devet godina, naslućivao je njihove potrebe i ciljeve. Trenutak u kome se pojavio *Eco di Fiume*, razdoblje Bachova apsolutizma, svakako ga je poticao da bude krajnje oprezan u iznošenju kritičkih stavova, posebice političkih sudova. Prema hrvatskim i austrijskim vlastima morao se ponašati oportunistički, kloneći se bilo kakvih polemika i stranačkih obračuna. No, s druge strane, bilo je teško ostati ravnodušan prema burnim događajima koji će uslijediti ne samo u gradu, nego i u susjednoj Italiji, koja je tada zahvaćena revolucionarnim idejama risorgimenta i nacionalnoga ujedinjavanja.

U početku je urednik ovih novina bio znameniti talijanski publicist i izdavač Emilio Treves (Trst, 1834.-Milano, 1916.), kojega je Rezza bio pozvao iz Trsta. Ovaj *letterato ebraico*, bio je tijekom 1857. i prijavljen kao podstanar (*inquilino*) u Rezzinoj kući na Korzu. Emilio Treves potjecao je iz vrlo stare i ugledne židovske obitelji, koja svoje ime dobiva po istoimenom gradu Pruskoj odakle su se njeni članovi raselili diljem Europe. Njegov otac Sabbato Graziadio Treves, rodom iz Vercellija u Pijemontu, bio je rabin u Astiju, Torinu i Trstu. Stekavši osnovnu školsku izobrazbu u rodnome gradu, Emilio je već u ranoj mladosti dobio namještenje u trščanskoj tiskari Austrijskoga Lloydja, sudjelujući u izdavačkome projektu *Raccolta dei Classici* kojega je vodio Anton Rachel. U isto doba potajno je surađivao s listom *L'Anelo*, kojega su austrijske vlasti bile zabranile. Kada je to razotkriveno, Treves odlazi u Pariz i postaje dopisnikom milanskoga *Crepuscola*. Dvije godine kasnije kratko djeluje u Torinu, odakle prelazi u Rijeku i postaje upraviteljem Rezzine tiskare, te prvim urednikom lista *Eco di Fiume*.

Premda još relativno mlad, Treves je pokazivao znakove izuzetne novinarske, književničke i uredničke nadarenosti. Osim novinarstva, u mladosti se bavio i pisanjem dramskih djela među kojima se izdvajaju *Ricchezza e Miseria* (Trst, 1847.), koje je izuzetno dobro prihvaćeno, i *Il Duca d'Enghien* (Trst, 1850.). Upravo zbog tih svojih izuzetnih kvaliteta bio je zanimljiv ambicioznom Ercolu Rezzi koji se svojski trudio da svojim novinama već u početku osigura radišnog, obrazovanog, energičnog i sposobnog urednika. Nažalost, već nakon mjesec dana, zbog nekih nesuglasica sa svojim poslodavcem, Treves napušta Rijeku.⁵⁷ Za vrijeme svog kratkotrajnog boravka u Rijeci Treves se u Društvenom domu (*Casino patriottico*) često susretao s istarskim povjesničarem Carlom De Franceschijem. Evo što o tome piše u svojim *Uspomenama*:

⁵⁶ L' *Eco di Fiume*, anno I, n. 1, giovedì 2 Luglio 1857.

⁵⁷ C. De Franceschi, *Uspomene*, Pula Rijeka 1989, str. 141

“Posjećivao sam u Rijeci društveni dom gdje je bilo novina u priličnom broju, na svim glavnim jezicima i svih orijentacija. U čitaonici sam svake večeri vidao Pfistera i na njegove sam oči uvijek čitao samo najliberalnije novine, da mu pokažem kako me njegova nazočnost ne uznemiruje. Na stolu je bio, među ostalima, izvrsni *Crepuscolo* iz Milana. Emilio Treves, sadašnji urednik, nalazio se u to vrijeme u Rijeci kamo ga je pozvao Ercole Rezza da mu vodi novine *Eco di Fiume*, ali nakon mjesec dana boravka nisu se mogli složiti. I Treves je zalazio u dom, pa smo se tako upoznali. Sjednuvši jedne večeri blizu mene, vidje kako čitam *Crepuscolo*, pa mi reče: ‘Već mnogo večeri primjećujem da smo nas dvojica jedini koji čitamo taj izvrsni list.’ Ispriča mi zatim da je dopise iz Pariza, u prošlosti, slao on kad se nalazio u tom gradu. Dok je bio u Rijeci, proveo sam nekoliko ugodnih sati u njegovu društvu.”⁵⁸

Nisu nam poznati razlozi koji su doveli do raskida između Emilia Trevesa i Ercola Rezze. Moguće da mladom i temperamentnom uredniku, koji je dotada već bio okusio čari života u francuskoj metropoli, nisu odgovarali uski provincijski okviri koje je mogla pružiti Rijeka toga vremena. Željan promjena i novih izazova, odlučio je ponovno okušati sreću u Italiji, gdje će svega nekoliko godina kasnije postići sjajnu izdavačku karijeru.⁵⁹

Poslije Trevesova odlaska iz Rijeke, uredništvo lista *Eco di Fiume* preuzima sam Ercole Rezza. Novine bijahu neslužbenim političkim glasilom talijanske iredente, premda se formalno ograđivalo od bilo kakve političke opredijeljenosti, uživajući svesrdnu pomoć riječkoga Magistrata i Trgovačke komore. Početkom siječnja 1860. Janez Trdina u dopisu ljubljanskim *Novicama* veli: “Ob novem letu je poginul tudi organ tukajših Lahov in laškutarjev ‘Eco di Fiume’; podpirali so ga, kar so mogli, podpiral ga je z denarji tudi magistrat sam, podpiralo ga je Kupčijsko društvo - pa sve zastonj. Lahka mu zemljica.”⁶⁰

⁵⁸ Isto, str. 141.

⁵⁹ Napustivši Rijeku, Treves je kratko vrijeme radio kao učitelj u Udinama. Godine 1858. preselio se u Milano, gdje postaje prevoditeljem u službenome glasniku *Gazzetta di Milano*, te suradnikom listova *Italia Musicale* i *Uomo di Pietra*. Tijekom rata 1859. pridružuje se Garibaldijevoj legiji, a nakon uspostave mira ponovno nastavlja svoj posao u *Gazzetti*. Dvije godine kasnije osniva vlastitu izdavačku kuću u Milanu (*Casa editrice di Treves*). Godine 1862. utemeljuje *Museo di Famiglia*, a 1865. ediciju *Biblioteca Utile*, u kojoj osim talijanskih književnika objavljuje prijevode mnogih djela iz drugih europskih literatura. Bio je izdavačem *Verge*, *D'Annunzia*, *Deledde*, *Pirandella*, *De Amicisa* i drugih poznatih književnika, te pokrenuo brojne biblioteke (*Biblioteca amena*, *Le più belle pagine degli scrittori italiani*, *Scrittori moderni italiani*). Godine 1869. Treves napušta *Gazzetu* i utemeljuje vlastiti list *Corriere di Milano* kojega vodi pune tri godine. Godine 1874. zajedno sa svojim bratom Giuseppeom utemeljuje u Milanu reviju *Illustrazione italiana*, koja doživljava izuzetan uspjeh. Krenuvši od jedne male knjižare u Milanu, braća Treves postali su ubrzo značajnim izdavačima popularnih književnih djela. Objavljivali široki tematski raspon djela: feljtone, romane sa sudskim zapletom (Montépin, Gaboriau, Mérouvel, Arnould, Boisgobey, Belot, Bouvier, Perceval), francuske romanopisce (Daudet, Flaubert, Zola, Bourget, Maupassant), ruske romanopisce (Tolstojevi, Turgenjev, Gorki), te njemačke i engleske spisateljice. P. Wurzbach, *Biographisches Lexicon des kaiserthum Oesterreich*, Wien 1882: *Jewish Enciclopedia* <http://www.jewish-enciclopedia.com>; <http://www.girodivite.it/antefatti> (editoria italiana dal 1850 al 1890).

⁶⁰ J. Trdina, *Zbrano delo*, peta knjiga, DZS, Ljubljana 1952, str. 265. (11. januara 1860.).

Godine 1859. Rezza je uspostavio svakodnevnu telegrafsku službu iz Beča, Trsta, Venecije i drugih gradova da bi svojim pretplatnicima spremno priopćavao vijesti o ratu između Austrije i Italije, odnosno Pijemonta i njegova saveznika Francuske, koji je tada držao u napetosti sve duhove. No, otvoreno iznošenje iredentističkih stavova ponukalo je nedugo potom tadašnje austrijske vlasti da zabrane "Eco di Fiume". U posljednjem broju ovih novina njihov urednik obratio se svojim pretplatnicima i čitateljima kraćim obrazloženjem.⁶¹

Odmah na početku izlaženja o Rezzinim je novinama s velikim simpatijama pisala *Rivista Euganea* iz Padove, te neki drugi listovi. Rezza je odmah pozvao na suradnju dopisnike iz Istre, Veneta, Dalmacije i drugih pokrajina da pišu o svojim željama, interesima, te moralnim i materijalnim prilikama. Vremenom je tako stekao širi krug stalnih suradnika i dopisnika iz Hrvatske (Zagreb, Zadar, Senj), te talijanskih (Trst)⁶² i austrijskih pokrajina (Beč). Zanimljivo da se budući riječki trgovac Eugenio Cunradi redovito javljao svojim dopisima iz Anversa (Antwerpena) u Belgiji!

Među povremenim suradnicima novina nalazimo još poznatoga riječkoga liječnika dr. Antonia Felicea Giacicha, rodom iz Lovrana, koji se svojim brojnim prilogima već bio istaknuo u novinama *Eco del Litorale Ungarico*. U prvome godištu objavio je tekst o balneološkoj problematici (*Bagni pei ricchi e bagni pei poveri*) i savjete za majke (*Alcune parole alle Madri. La culla*). O uzgoju dudova u riječkoj okolici (*La coltivazione dei gelsi nei contorni di Fiume*), te o homeopatiji, pisao je pak liječnik dr. Adolfo Giustini, koji tada posjeduje poseban privilegij za otvaranje "un teatro diurno" u Rijeci. Giovanni Battista Gervasoni, profesor trgovačkih disciplina u Rijeci, također je pisao svoje članke u Rezzinim novinama. Stalnim suradnicima *Eca di Fiume* bili su još "migliori patrioti giuliani" Francesco Hermet, Carlo Nobile i Carlo Zanetti iz Trsta, odvjetnik Antonio Barsan iz Pule, dr. Gaetano Borghi iz Rovinja, Carlo Combi iz Kopra, dr. Antonio Scampicchio iz Labina, te Carlo de Franceschi iz Poreča.

Kao što smo već ranije napomenuli, *Eco di Fiume* imao je rubriku podlistka (*appendice*) koja bijaše popunjavana prilogima najraznovrsnijega sadržaja: od

⁶¹ "L' Eccelsa I.R. Luogotenenza di Zagabria, col venerato Dispaccio 25. corr. trovó di ordinare al sottoscritto che in base del Decreto Luogotenenziale 6 Giugno 1857, concernente la concessione accordatagli pella pubblicazione di un Foglio non politico, non avvia ad oltrepassare per l' avvenire i limiti di detta concessione, a scanso di essere trattato a norma delle vigenti leggi sulla stampa, e ciò pel motivo che il sottoscritto non ostante la prescritta licenza trattava nel foglio *Eco di Fiume*, oltre gli affari, politici del Giorno anche delle questioni politiche in un modo appassionato, cossiché detto Foglio invece d' essere una Gazzetta non politica, divenne un Giornale politico. / Dovendo quindi il sottoscritto far rientrare L' *Eco di Fiume* nei limiti della propria concessione, e rendetosi con ciò superflua la quotidiana sua pubblicazione, crede opportuno di momentaneamente sospenderlo, e porsi all' opera onde poterlo al piú presto possibile ripristinare sotto novelli auspici, e rivestito delle formalitá volute dalla legge sulla stampa. / I benevoli Associati veranno adeguamente ricompensati dei numeri loro mancanti. / Fiume li 28 Novembre 1860. / Ercole Rezza / Redattore responsabile." Ai benevoli Associati, L' Eco di Fiume, anno IV, suppl. No 125, mercoledì 28 Novembre 1860.

⁶² Tekstovi su to pod naslovom *Corriere di Trieste*.

književnosti, povijesti i kulture, preko popularne znanosti i poučnoga štiva, do zanimljivih aktualnosti (*agricoltora popolare, illustri contemporanti, bozzetti indiani.*).

Podlistak je započeo povijesnim romanom francuskoga spisatelja Alexandra Dumasa *I compagni di Jeú*. Zanimljivo da je taj prvi prijevod spomenutoga djela na talijanski jezik bio posebno naručen za ove riječke novine, te da će ga poduzetni Rezza već sljedeće godine objaviti u svojoj tiskari kao posebno izdanje, u tri odvojena sveska. U podnaslovu se kaže da je to "romanzo storico del tempo delle congiure realiste sotto il consolato."⁶³ Nakon Dumasa, uslijedila je *Marta La Zingara*, prijevod pripovijesti Teodora Hooka. U narednim godištim objavljivane su kraće beletrističke proze prevedene s francuskoga, engleskoga, pa čak i ruskoga jezika, te poneki tekst poučnoga karaktera.⁶⁴

Osim pripovjedne proze, obično prevedene, uobičajeno je bilo tiskanje prigodnih stihova. Simptomatično je tako da *Eco di Fiume* ne propušta prigodu da o rođendanu cara Franje Josipa I. godine 1857. publicira jedan sonet i odu svome "voljenome" suverenu. Stihovi su očito bili napisani prema odluci riječkih gradskih otaca koji su time željeli pokazati svoju poslovičnu lojalnost austrijskoj vladajućoj dinastiji.⁶⁵ Prigodom otvaranja Vojnopomorske akademije, također je bio objavljen jedan sonet.⁶⁶ Potom slijede prigodnice "magnetičarki" Elsi Zanardelli⁶⁷,

⁶³ *Eco di Fiume*, anno I, br. 1, giovedì 2 Luglio 1857. Appendice. Posljednji nastavak romana u novinama objavljen je 15. ožujka 1858. godine. Dumas Alessandro, *I compagni di Jeú. Romanzo storico del tempo delle congiure realiste sotto il consolato*. Prima traduzione italiana. Volume primo, secondo, terzo. Ercole Rezza, editore. Fiume 1858.

⁶⁴ Tijekom 1858/59. (II. godišće) u podlistku se pojavljuju sljedeći naslovi: *Un marito* (racconto, s francuskoga izvornika), *Il sogno di Jodocus* (engleski izvornik), *Il Flacio Illirico* (članak o Matiji Vlačiću Iliriku autora Tommasa Lucianija, 12 luglio 1858.), *I butterfly* (Scena della vita americana), *La donna di picche* (racconto russo), *Gli antropofagi* (autora Giovan Calogera Costanza), *Il ritratto di mia sorella* (iz Omnibusa, Eugenio Le Monnier), *Gli scienziati* (s francuskoga izvornika), *Un amante nell'Andalusia*, *L'affittajolo falsario*, *Don Juan Pablo*, bibliografija časopisa *Porta Orientale* za godinu 1859, *Clementina* (novela od H. Murgera preveo E. Cossovich), *La nobilitá e il palco scenico*, *Un'avventura alle acque*, *Una strana partita al giuoco*, *Una cantatrice girovaga* (odlomak putopisa E. Monnaisa), *Fenomeni straordinari* (iz lista Annotatore Friulano od autora Danielea dr. de Marchija iz Rovea), *Giannina* (autor C.T.) i *Un asto a bordo* (pomorska pripovijest). Tijekom 1859/60. (III. godišće) u podlistku su bili uvršteni: *Episodi storici* (smrt Karla X. u Gorici, autor O.T.), *I Parigi al campo di S.Mauro* (sjećanja na povratak sa ratišta u Italiji), *Storia della donna che non ha mai riso* (prijevod s francuskoga A.P.), *Del commercio ne' suoi rapparticolla prosperitá delle nazioni*, *La seconda ombra* (prijevod s francuskog A.P.), *Un'escursione del dominio dei sogni* (s francuskog A.P.), *Una notte fantastica* (Iz Omnibusa, Pietro Véron), *Galsuinda e Brunhaut* (povijesna novela, s francuskog A.P.), *Margherita* (s francuskog A.P.).

⁶⁵ A FRANCESCO GIUSEPPE I Imp. d' Austria nel giorno suo natalizio XVIII agosto MDCCCLVII in segno di gioia e sudditto affetto il Municipio di Fiume dedicava; Il 18 agosto 1857 ricorrendo il faustissimo natale di S.M. I.R.A. F.G. I. ODE (La fedelissima Città di Fiume). *Eco di Fiume*, anno I, br. 20, 18 agosto 1857. Appendice.

⁶⁶ *Eco di Fiume*, anno I, br. 39, 6 Ottobre 1857. Appendice. Osim soneta, objavljen je i tekst *L'Accademia di marina* u dva nastavka.

⁶⁷ "Celebre sonnanbula" Elsa Zanardelli gostovala je u tada u Gradskome kazalištu u Rijeci. Objavljena je tom prigodom velika pjesma Arnalda Fusinata, *Eco di Fiume*, anno I, br. 58, 19 Novembre 1857.

tri soneta Tebalda Ciconija⁶⁸, pjesma korizmenome propovjedniku ocu Giuseppeu da Venezia⁶⁹, nadgrobnica mladoj riječkoj patricijki Federici de Thierry⁷⁰, sonet prigodom imendana biskupa Vjenceslava Soića⁷¹, sonet prigodom vjenčanja Bartola Zmajića i njegove supruge Ane⁷². Zanimljivo je da tijekom posljednjega godišta izlaženja novina (1860.), prigodnice i uopće literarni sastavci posve izostaju iz rubrike podlistka.

Podlistak je osim književnih prijevoda i kurtoazne naručene lirike, donosio prigodne sastavke u kojima se, obično pod pseudonimom, pisalo o nekim aktualnostima. Takav primjer pruža živahno opisani izlet jednoga Riječanina u Bakar *Una gita a Buccari per la fiera*. Iza pseudonima "Erasmus Sincero" mogao bi se naslutiti mladi riječki odvjetnik Erazmo pl. Barčić.⁷³ Gradske zgode objedinjene pod naslovom *Corriere di Fiume* potpisivao je pak povremeno stanoviti "Don Modesto".

U ljeto 1857. u podlistku surađuje jedan nepotpisani autor (uredništvo ga naziva "chiarissimo autore") koji objavljuje priloge *Antichità istriane, te Sull'origine di Fiume*.⁷⁴ Bez autorskoga imena bili su uvršteni i članci *Leggi municipali di Fiume del 1526, te Di Fiume e di Tersatto*.⁷⁵ Tekst pod naslovom *Dialogo del Ponte nuovo e del Ponte vecchio di Fiume sulla Fiumara*, potpisan inicijalima V.M. (Vito Modesti?), duhovit je "razgovor" dvaju mostova kojim se komentiraju tadašnje gradske aktualnosti.⁷⁶

Novine *Eco di Fiume* bile su otvorene najraznovrsnijim sadržajima. Ono što današnjega hrvatskoga čitatelja svakako ugodno iznenađuje jest objavljivanje velikoga broja članaka koja se bave problemima književne kulture slavenskih naroda. Sredinom rujna 1857. hrvatski književnik i zaslužni liječnik Juraj Matija Šporer u dva nastavka publicira svoj kratki pregled razvoja hrvatske i srpske pismenosti, književnosti i jezika pod naslovom *Sulla scrittura e la letteratura illirica*.⁷⁷ Mjesec dana kasnije u istim novinama izlazi prilog *Letteratura e poesia slava* preuzet iz Eichoffova djela *Quadro della letteratura nordica nel medioevo*.⁷⁸ U tom prilogu

⁶⁸ La Conversione, La Fede, L'Entusiasmo. Datarani u San Danieleu 4. rujna 1857. godine.

⁶⁹ "Al R.P. Giuseppe da Venezia al secolo dei conti Boldú dell'ord. dei francescani che nella quadregesima del 1858 bandava la Santa Legge di Cristo nella Collegiata di Fiume"

⁷⁰ Fiume 12 Agosto 1858. Autor je sakriven pod pseudonimom Vito Modesti. *Eco di Fiume*, anno II, br. 13, 14 Agosto 1858. Radilo se o Federici Thierry (1842.-1858.), kćerci riječkoga odvjetnika Federica de Thierryja, koja umire "da pericordite".

⁷¹ Sonet je bio objavljen kao letak u tiskari Karletzky (28 Settembre 1858), a sastavili su ga "i tre simpatici amici di Fiume" (S.S.B.). *Eco di Fiume*, anno, br. 26, 29 Settembre 1858.

⁷² Fiume 30 Ottobre 1858. Autor je G. M. del Pedro. Isto, br. 36, 3 Novembre 1858

⁷³ *Eco di Fiume*, anno I, br. 10, 23 Luglio 1857. Appendice. U jesen iste godine "Erasmus Sincero" objavljuje i prilog pod imenom *Il vagabondo fiumano*.

⁷⁴ Prvi je prilog bio objavljen u sedamnaestome broju novina.

⁷⁵ *Eco di Fiume*, br. 52, 5 Novembre 1857.

⁷⁶ *Eco di Fiume*, br. 40, 8 Ottobre 1857.

⁷⁷ *Eco di Fiume*, br. 30, 15 Settembre 1857, (prvi dio); br. 31, 17 Settembre 1857. (drugi dio).

⁷⁸ *Eco di Fiume*, br. 45, 20 Ottobre 1857.

objavljen je i odlomak iz staročeške poeme "Pobjeda Zaboja" u izvorniku, te u prijevodu na talijanski jezik.⁷⁹ Početkom veljače 1858. novine donose i obavijest o otkrivanju spomen ploče slovenskome piscu Valentinu Vodniku na njegovoj rodnoj kući u Gornjoj Šiški kod Ljubljane.⁸⁰

Posve osobit značaj ima pak talijanski prijevod djela znamenitoga polihistora Ivana Kukuljevića Sakcinskoga o starim hrvatskim piscima *Pjesnici hrvatski XV. i XVI. vijeka*,⁸¹ kojega priređuje mladi Erazmo Barčić, tada dvadesetsedmogodišnji pripravnik u odvjetničkome uredu Adolfa Gotthardija u Rijeci. Prema Barčićevom uvodnome slovu spomenutoga prijevoda, naslovljenom *Civiltá e letteratura slava*, može se zaključiti da je objavljivanje slavenske literature bio dio ambicioznoga izdavačkoga programa Ercola Rezze. On se stoga prihvatio prevođenja Kukuljevićevih životopisa petnaestorice starih hrvatskih pisaca.⁸² Ti "illustrati poeti illirici" bili su Marko Marulić,

⁷⁹ U izvorniku *Canto di Zaboji* glasio je ovako: "S ^crna lesa vystupnie skala; / Na skalu vystupi silny Zaboji; / Obzira krainy na vse strany / Zamuti sie ot kraini ote vseh. / I zastena placem holubiny, / Sedie dluho, i dluho sie mutie.." (Nella foresta nera s ^erge una roccia, su questa roccia si slancia il fiero Zabo, egli contempla le campagne, e le campagne affliggono i suoi sguardi. Gemendo come il colombo selvaggio, egli resta assiso e per lungo si strugge..) Isto.

⁸⁰ Navodi se čak i izvorni tekst natpisa: "Tu se je rodil 3 svečena 1758 Valentin Vodnik prvi slovenski pesnik". Fatti diversi. L'anniversario secolare dello sloveno poeta Valentin Vodnik. Eco di Fiume, br. 89, 6 Febbraio 1858.

⁸¹ U predgovoru svojoj knjizi "Pjesnici hrvatski XVI. vieka" Kukuljević kaže: "Godine 1855. i 1857. priobćio sam u 'Nevenu', a na pose u dva svezka pod naslovom: 'Stari pjesnici hrvatski' do trideset životopisa pjesnika XV. i XVI. vieka sa dodatkom njihovih pjesmotvora u izvadku, te sam prekinuo ovo priobćavanje, kad je 'Neven' prestao izlaziti u Zagrebu, preseliv se u Rieku, gdje ga i sasvim nestalo." I. Kukuljević Sakcinski, *Pjesnici hrvatski XVI. vieka*, Knjigotiskarna D. Albrechta, Zagreb 1867. (reprint), str. 1. U posebnom izdanju u dva sveska pojavilo se to djelo u Zagrebu 1856. godine. Barčić je po svemu sudeći prevodio sadržaj jednoga sveska.

⁸² Barčić je kao motto uzeo riječi Nicolóa Tommasea: "La Nazione slava si trova in uno di quei momenti, da cui pende la vita di secoli: quoi se non lo intende". Autor se uredniku novina obraća sljedećim riječima: "Signor Direttore! / Nel Vostro programma avete promesso di destinare parte delle colonne del vostro giornale alla lingua e letteratura dei popoli abitanti quelle terre che dal Mar Nero s ^estendono agli estremi lidi dei mari Adriatico e Ionio. Intendimento nobilissimo davvero e di gravissima importanza, per cui eziandio destar deve meraviglia non poca lo scorgere che mentre lingue di genti selvaggie ebbero dottissimi cultori, la slavo-meridionale piú antica della greca e della latina non sia stata quanto merita finora studiata, sebbene pochissime per la sapienza risposta nelle sue radici, per la copia e robustezza delle parole, e per la dolcezza eufonica, possono starle appresso. Però non é di far le meraviglie se gli stranieri non se ne occupono, poiché vediamo essere stato fino agli ultimi tempi dagli illirici stessi trascurato il loro nazionale idioma. / Ma da quindici anni questa parte, gli slavi meridionali si studiano di riparare con tutte le forze a codesta vergognosa trascuranza, e molto fecero per ravvivare la nobilissima loro lingua, che pure tra stranieri si va maggiormente apprezzando; luminosissima prova ne si la cattedra di lingua e letteratura slava esistente di parecchi anni nella capitale della Francia. / Queste poche linee credetti opportuno di preporre alle biografie degli illustri poeti illirici, che io, conformamente al vostro programma, andró sulle orme del dotissimo Giovanni Kukuljevich Sakcinski scrivendo per le colonne dell 'Eco. / Queste biografie, in numero di 15, parlano dé piú noti fra i poeti illirici, che fiorirano fin dal secolo XV. Eccomi qua sotto la prima, e, quando non ci spiaccia e un annoi il lettore, vi manderá mano mano le altre. A completar delle biographie, vi daró un saggio di traduzione del canto All 'Italia, scritto da Don Mauro Vetranich. Gl 'italiani stessi, io credo, vi saran grati dal dono. / Colgo l 'occasione ecc. / G. Barcich." Eco di Fiume, br. 52, 5 Novembre 1857. Civiltá e letteratura slava.

Šiško Menčetić, Marin Krstičević, Šimun Klimantović, Džore Držić, Jerolim Papalić, Jerolim Martinčić i Hanibal Lucić. Životopisi sedmorice preostalih pisaca, vjerojatno zbog nedostatka interesa u čitateljstvu ili nekog drugog nepoznatog nam razloga, nisu bili objavljeni u nastavcima pod naslovom *Biografie di illustri poeti illirici* kao što je bilo najavljeno.

Čitajući ove Barčićeve prijevode nailazimo na izuzetno zanimljive pojedinosti. U Menčetićevu životopisu stoji tako da je "ha scritto nel puro dialetto čakavsko", te da u svojoj tristo i petoj pjesmi ovako prepjevava čuvene Danteove stihove: *Nij veće žalosti / Ner smišljat u tuzi minute radosti* (Nessun maggior dolore / che ricordarsi del tempo felice / Nella miseria...).⁸³ Valja istaknuti i talijanski prijevod Lucićeve nadgrobnice spjevane u čast prijatelja Jeronima Martinčića:

*Prem ako naglime - porazom smért udru
Tebe, Jeronime - Martinčiću mudri,
Li blago jest tebi - li će tva živiti
I duša u tebi - i slava na sviti.
Veliki razum tvoj - tako je dostojal,
I kripost, o kakoj - vazda si nastojal:
Da ´evo plač dodija - Splitjanom s uzdasi -
Jer im najsvitlija - svića se ugasi.⁸⁴*

4.2. 'Gazzetta di Fiume'

Sredinom prosinca 1860. Rezza pokreće novi dnevnik pod imenom *Gazzetta di Fiume*, te također postaje njegovim glavnim urednikom (*redattore responsabile*). Novine su izlazile svakodnevno, izuzeši blagdane.⁸⁵ Njihov program glavni urednik

⁸³ Eco di Fiume, br. 54, 10 Novembre 1857. *Biografie di illustri poeti illirici*. II. Sigismondo Menčetić.

⁸⁴ U Barčićevu prijevodu ti stihovi glase ovako: "O Martinčić! seguace delle dive / Camene insigne, dé tuoi di lo stame / Troncó d'un colpo a ghiado vil sicario, / Me la tua fama in terra, e l'alma in cielo / Vivranno eternamente gloriose. / Il genio tuo possente, e le virtudi, / che auguste in te rifulser, pianto amaro / Allo Spalatin prenon, cui scurato / Fu colla tua partita il sol piú chiaro." VIII. Annibale Lucić, Eco di Fiume, br. 77, 7 Gennaio 1858.

⁸⁵ Prvi broj pojavio se u ponedjeljak, 17. prosinca 1860. godine. Opširnije o političkoj problematici u ovim novinama v. u Lj. Kuntić, *Riječki list 'Eco di Fiume' (Gazzetta) i g. 1861.*, Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest, sv. 6, Zagreb 1969, str. 110.-137.

opširno izlaže u prvome broju.⁸⁶ Zanimljivo da su se, osim u Rijeci, novine redovito prodavale u knjižarama Trsta, Gorice, Udina, Trevisa, Venecije, Padova, Vicenze, Verone, Kopra, Rovinja, Pule, Zadra, Splita i Dubrovnika. Tijekom 1862. njihov je glavni urednik Francesco Marenigh (1812.-1882.), dugogodišnji poslovoda i ravnatelj Rezzine tiskare. Kasnije se vratio u rodni Trst, gdje prvo radi kao urednik *Il Diavoletta* a potom je stalnim suradnikom lista *Osservatore Triestino*.

Urednička koncepcija ovih riječkih novina u mnogome je podsjećala na prethodni *Eco di Fiume*. Pored uvodnika i opširnijega komentara na aktualna zbivanja, novine su redovito donosile podlistak u nastavcima (*appendice*), pregled političkih novosti (*notizie politiche*)⁸⁷, pregled članaka iz inozemnoga tiska (*rivista*

⁸⁶ „Sono noti i motivi per cui l' *Eco di Fiume* cessava or non ha guari di comparire, dopo tre anni e mezzo di una vita, che sebbene circoscritta per l' indole sua e certi limiti, abbiamo la coscienza che non sia stata del tutto infruttuosa. / In seugito a ciò l' idea da noi già preconcepita di istituire un Giornale di tenore politico che corrispondesse alle esigenze dei tempi attuali, ed dai bisogni della nostra città, non potea tornar meglio a proposto quanto in adesso, e lieti dell' unanime ed efficace appoggio dei nostri concittadini, possiamo già in oggi presentare alla pubblicità il primo numero della *Gazzetta di Fiume*. / Se ad un nuovo Giornale come obbligo alla sua prima comparsa di manifestare la sua professione di fede, la *Giornale di Fiume* dirà i brevi parole che il suo Programma sarà quello di propugnare con ogni mezzo legale e nel miglior modo che le sarà possibile il bene ed i veri interessi della città da cui prese nome, e che in tale intendimento cerché di prendere a regola dei propri giudizi tutto ciò che possa condurre a un tanto scopo. / E per dire quindi alcun ché sulla tentazione delle materie su cui si diffonderá, crediamo anzitutto premettere che la *Gazzetta di Fiume* vuol essere Giornale di principii e non di partiti, e che fará cel suo meglio onte mentenersi su questo sentiero in tutte quelle discussioni che si riferiscano in ispecialità alle cose nostre, servendone in ciò di guida la verità e la moderazione, senza cui la discussione stessa in luogo d' illuminare, degenerando in diatribis, perde ogni utilità e ricade a danno del nobile ministero della stampa. / Nel riportare le notizie politiche, piú che all' abbondanza si atterrà alla buona scelta, procurando pure in apposita Rivista di tenere informati giornalmente i suoi lettori sulle cose piú importanti che ovunque avvengono. / I protocolli delle Sedute municipali e della spettabile Camera di commercio e d' industria avranno posto nella Cronaca locale, ove verranno equalmente riportati tutti quei fatti della città meritevoli di menzione. / Il commercio, l' industria e navigazione sono le moli precipue da cui la nostra città puó solo ripetere la sua esistenza, la nostra *Gazzetta* non fará quindi a meno di occuparsi di queste sorgenti di generale prosperità e ricchezza, riportando quelle notizie ed altre comunicazioni che intorno a questi ramo fossero di maggior rilievo, senza per ciò tenersi estranea ad altri oggetti d' indole diversa e di pubblico interesse, nelle scienze, lettere ed arti. / La Dalmazia, l' Istria, Trieste, e le isole a noi vicine, troveranno posto nella nostro Giornale per quale corrispondenze in oggetti di loro interesse che volessero inviarci, ed apriremo parimenti le nostre colonne ad articoli comunicati, sempreché questi si confermano dai valenti collaboratori che onorano dei loro scritti il cessato *Eco di Fiume*. / La *Gazzetta di Fiume* escirá giornalmente ecceuate le feste, alle condizioni indicate in fronte alla prima pagina, e sarà di regola a mezzo foglio, riservandoci di pubblicarla in foglio intiero di tutti di straordinaria importanza. Dipenderá poi dal maggiore concorso degli Associati il poterne migliorare le condizioni stesse, e pubblicherano, com' é nostro desiderio, in foglio intiero. / Se i nostri concittadini ci furono sia dal principio dell' opera nostra larghi di appoggio, ci ripromettiamo che questo non ci verrà meno anche in appreso, la quale cosa ci animerá a perseverare nella novella via ed a corrispondere con tutte le nostre forze al non facile assunto. / Fiume 17 dicembre 1860.” *Gazzetta di Fiume*, anno I, lunedì 17 XII 1860, br. 1. (uvodni tekst).

dei giornali)⁸⁸, pregled gradskih zbivanja (*cronaca locale*), rubriku različitih novosti iz svijeta (*notizie diverse*)⁸⁹, burzovna izvješća (*dispaccio telegrafico*)⁹⁰, dopise čitatelja uredništvu (*corrispondenza*)⁹¹, izvještaj o dolasku i odlasku brodova (*navigli arrivati e partiti*), izvještaj o umrlima na području grada (*trapassati nella città e distretto*) i različite oglase (*avvisi*).

U krugu stalnih suradnika novinskoga podlistka opet nalazimo vrlo aktivnoga riječkoga liječnika i kirurga dr. Antonija Felicea Giacicha,⁹² istaknutoga pobornika talijanstva i ranoga autonomaštva. Za povijest privrede zanimljive su *Lettere sull'avvenire industriale di Fiume*.⁹³ Podlistak je i dalje donosio tekstove literarne, poučno-zabavne, popularno zdravstvene ili povijesne tematike.⁹⁴ Pojavljuje se i pokušaj stvaranja rubrike 'šetnje gradom' s humorističkim opaskama (*Corriere di Fiume*).⁹⁵

Prema *Spomen knjizi Narodne Čitaonice Riečke* "godine 1859. neprijatelji digoše proti hrvatskom jeziku i proti hrvatskoj misli veliku hajku kojoj davahu oduška u svojem listu *Gazzetta di Fiume*. Taj list, kako vidimo iz dopisa *Narodnih novina* od 7. siječnja 1861. priznaje da su Riečani slavenskoga porijekla, dok se ipak boji što im se nameće slavenski jezik. Hrvatski je jezik 'Damoklov mač, koji da im

⁸⁷ Riječ je o vijestima iz Austrije, Italije, Francuske, Engleske, Španjolske i drugih zemalja.

⁸⁸ Bili su to članci iz novina *Pesti Naplo* (Pešta), *Fortschritt* (Beč), *Jude pelanee* (Pariz), *Pays, Patrie, Diavolotto, Osservatore Triestino* i dr.

⁸⁹ Bile su to kratke zanimljivosti iz zoologije, botanike, agrikulture, primijenjene znanosti i dr.

⁹⁰ "dei principi corsi dell' i. r. publica Borsa di Vienna".

⁹¹ Dolazili su iz Zadra, Labina, Trsta, Ljubljane...

⁹² U podlistku objavljujuć članke *Sull'insegnamento della medicina navale* (o poduci pomorske medicine, 1860.), *Lo Skirlievo* (o škrljevskoj bolesti, 1860.), *Sull'insegnante delle Lingue a Fiume* (o učenju jezika u Rijeci, br. 62, 2. III. 1861.), *Sul mal di mare* (o morskoj bolesti, 1861.).

⁹³ Njihov autor krije se pod inicijalima L. M. Povjesničar Danilo Klen pretpostavlja da bi to mogao biti tvorničar Louis Meynier, suvlanik Tvornice papira u Rijeci. "Pisma", koja su se počela tiskati još kao podlistak *Eca di Fiume*, dovršavaju se u XVI. nastavku u *Gazzetti di Fiume* (datacija: Fiume 20 Luglio 1860.). Tekstovi su objavljeni i kao zasebna knjiga.

⁹⁴ U novinama tako pronalazimo tekst *Avversioni odierne ed antiche contro l'uso del tabacco con qualche commento storico-economico-umoristico* (iz *Riviste Friulane* autora dr. A.M.), *Cenni storici intorno alla Croazia e la Slavonia* (autor M.B., br. 8, 27. XII. 1860.), *proglas znamenitoga talijanskoga pisca Nicoloea Tommasea Ai Dalmati* (objavljeno kasnije kao posebno izdanje), *Il Conte Camillo Cavour* (iz *Triester Zeitung*), *La Sanzione Prammatica, Gli Stati Uniti d'America - Unione Anglo-Americana, Corfú, i fidanzati* (priča), *Sul progredimento di una nazione, Un odio nelle Antille* (priča), *Bizzarrie d'uomini celebri, Frammenti delle memorie di un Modesto, Illusioni e disinganni* (priča iz sjećanja jednoga pomorca), *Baron Zaletti: Annunciasi ai Triestini un nuovo Giornale* (u stihu, Trst 27. IX. 1861.), *I sofitti* (obiteljska scena, autora Davida Chissonea), *Catterina Segurana* (povijesna priča Luigija Cicconija), *Edoardo Altieri* (priča Domenica Caruttija), *I Re dell'Ungheria, Alcuni cenni sull'industria agricola in Croazia* (autor G. L. Burgstaller, Karlovac 1861.), *Lettere inedite di C. Cavour* (br. 31, 10. II. 1862.), *La Regina d'Inghilterra e Vittorio Alfieri* (C. d. P.), *Elisabetta d'Inghilterra*.

⁹⁵ Od broja 167, 12. VII. 1861.

visi nad glavom ‘.. Takove anomalije u vieku probudjenja narodnosti svijet jošte nije vidio ‘..Ova je hajka urodila takvim izgredima u kojima je život pojedinih Hrvata bio u pogibelji.”⁹⁶

U uspomenama istarskoga povjesničara Carla De Franceschija nalazimo sljedeće svjedočanstvo o tim burnim riječkim danima: “U prvim mjesecima 1861. kad se sazvaao ugarski sabor nakon proglašenja novog ustava u carstvu, borba Riječana protiv Hrvata postala je jača, pa je u gradu neko vrijeme bilo uvedeno izvanredno stanje. Hrvati su imali svoj list koji se zvao *Neven*, što ga je uređivao gimnazijski profesor Pacel, dok je Pijemontez Ercole Rezza, vlasnik tipografije, izdavao *Eco di Fiume* a Giuseppe Politei je objavljivao svoj *Almanacco Fiumano*. Meni su Eco, što ga je 1860. zabranila policija pa ga je zamijenila *Gazzetta di Fiume* i *Almanacco* objavili nekoliko anonimnih članaka ili pod pseudonimom-anagramom Francesco Cheraldi. Kad su me nagovorili gospoda Paolo Scarpa, Luigi Francovich, Matcovich i Carina, vođe mađarske stranke, napisao sam četiri-pet članaka o riječkom pitanju, premda sam se za vrijeme svoga boravka u Rijeci morao držati po strani i na oprezu, da još više ne pogoršam svoj položaj, jer sam stalno bio pod policijskom prismotrom. Ali jedanput, kad su mi se zgadile bezobraštine nekog prostačkog profesora Hrvata na račun Riječana, odgovorio sam mu kako je zaslužio u spomenutom listu.”⁹⁷ Carlo De Franceschi kasnije će Rezzi redovito slati članke i dopise iz Poreča za list *Gazzetta di Fiume*.

U kolovozu 1861. Rezza je “radi smetanja javnog mira” prvi puta uhapšen i priveden u istražni zatvor. Razlog za privođenje bio je članak pod naslovom “Siamo pregati”, objavljen u *Gazzetti di Fiume* (br. 142, od 11. lipnja). Tom se prigodom utvrdilo da njegovo ponašanje “bieše dosele bezpriekorno. Što se tiče njegove imučnosti derži ovdje dućan za prodaju knjig, papira i predmetah liepih umietnosti, te imade dielničtvo u jednoj tiskarnici a osobita negibivog imetka ništa ne posieduje.” Tijekom istražnog postupka branio ga je ugledni odvjetnik Adolfo Gotthardi a u njegovu su korist svjedočili riječki trgovci Carlo Huber, Valentino Mattesich i Vincenzo Pessi. Gotthardi je kao njegov prokurator uputio riječkome Magistratu dopis u kojem ustvrđuje da uhapšeni Rezza posjeduje u Rijeci jednu tiskaru, litografsku radnju i knjigovežnicu; da osim toga posjeduje odvojenu trgovinu knjigama, papirom i uredskim priborom, zapošljavajući ukupno dvadeset i dvojicu namještenika.⁹⁸

⁹⁶ D. Gervais, *Narodna Čitaonica u Rijeci*, u: Zbornik Rijeka, MH, Zagreb 1953, str. 462.

⁹⁷ Carlo De Franceschi, *Uspomene*, Pula-Rijeka 1989, str. 143.-144.

⁹⁸ DAR, JU-2, br. 841 kaz. i 487/1.

Na temelju dostupne građe moguće je rekonstruirati sljedeću kronologiju događaja. Zbog naredbe Ministarstva unutrašnjih poslova iz Beča 8. siječnja 1862. izvršen je strogi pretres uredništva i tiskare novina *Gazzetta di Fiume*, nakon čega je Rezza ponovno uhapšen i 16. siječnja "iz predostrožnosti" sproveden u istražni zatvor. Optužen je pritom radi remećenja javnoga reda i mira, te izdaje i uvrede Njegova Veličanstva. Novine stoga nisu izlazile od 17. siječnja do 3. veljače, kada će kao privremeni odgovorni urednik nastupiti dotadašnji direktor Rezzine tiskare Francesco Marenigh. Posljednji je, 94. broj lista drugoga godišta, izašao 28. travnja iste godine.⁹⁹ Rezultati istražnoga postupka protiv Rezze nisu nam, nažalost, poznati. Nakon dva i pol mjeseca provedena u zatvoru, zdravlje mu se znatno pogoršalo.¹⁰⁰ Njegovo izbivanje, prirodno, vrlo se nepovoljno odrazilo i na poslovanje, te će on, naposljetku, biti prisiljen zatvoriti i prodati svoju tvrtku.

U popisu političkih sumnjivaca (*Verzeichniss der Politisch-Kompromittierten*) riječke policije iz 1862. godine nalazi se i ime Ercola Rezza. Za njega se veli da je "da Genova, stampatore e redattore della Gazzetta di Fiume. Nel 1848-49 simpatizzò per l'indipendenza italiana, quindi fino al 1861 non meritò appunti. Nel 1861 cominciò di dirigere, forse più per interesse che per simpatia politica, il suo giornale in senso così rivoluzionario e italiano, che fu imprigionato ed inquisito in via criminale. (iz Genove, tiskar i urednik 'Gazzette di Fiume'. Godine 1848-49. izražavao je simpatije prema talijanskoj nezavisnosti, zatim sve do 1861. nije pokazivao nikakovu političku usmjerenost. Godine 1861. započeo je uređivati, možda prije zbog interesa nego li političke simpatije, svoje novine u 'revolucionarnom i talijanskom' duhu, te je bio uhićen i podvrgnut istražnome postupku)."¹⁰¹

⁹⁹ U spomenutome se broju urednik ovako obraća svojim pretplatnicima: „Dopo tre mesi e mezzo d'involontario silenzio, oggi finalmente possiamo rivolgere la parola ai nostri cortesi Associati, onde porger loro un cordiale saluto ed in pari tempo un breve addio. / Posti come é già noto, il giorno 16. p.p. Gennaio in arresto precauzionale di Polizia, e traslocati all'arresto inquisitoriale il giorno 7 Marzo p.p., subbio nei giorni 8 e 10 dello stesso mese (52 giorni dopo il nostro arresto), i primi e fino ad ora i soli interrogatori. / La nostra mal ferma salute in questo frattempo ebbe tanto peggiorare, che manacide da grave moto, dato attestati medici, la Regia Tavola Giudiziaria del Comitato di Zagabria trovò porci il giorno 25 Marzo p.p. a piede libero provvisorio la cui decisione che deve emanare dall'Eccelsa Regia Tavola Banale, tutt'or-ci pervenne. / Dopo quasi due mesi e mezzo di carcere precauzionale, l'innaspettata, abbandonò provvisoria liberazione, le cure della famiglia, ed il conforto di buoni amici, se non ci risanarono perfettamente, ci troncano al certo quel germe di morbo pernicioso che minaccia nostra esistenza. / Abbandono da pochi giorni il letto, nostra prima cura fu quella di occuparci, per quanto ce lo permettevano le nostre forze (...) siamo venuti nella determinazione di sospendere per breve tempo la pubblicazione..“ Ai nostri Associati, Fiume 28 Aprile 1862, *Gazzetta di Fiume*, br. 94, 28 Aprile 1862. No, privremeno obustavljanje izlaženja lista pretvorilo se u trajno stanje i poslije toga više nije izlazio.

¹⁰⁰ G. Gaeta, *Le origini del giornalismo fiumano*, Fiume, II, ottobre-dicembre 1954, br. 4, str. 183-200.

¹⁰¹ E. Schiavoni, *Un elenco di sospetti politici del 1862*, Fiume, anno IV, gennaio-giugno, Roma 1957, br. 1-2, str. 115.

Godine 1862. Rezzinu tiskaru preuzima njegov nekadašnji tajnik Carlo Huber koji, udruživši se s Emidiom Mohovichem, osniva *Stabilimento tipografico Fiumano* (Riječki tiskarski zavod). U ožujku 1864. Mohovich otkupljuje i Huberovu polovicu i postaje potpuni vlasnik dotadašnje tiskare "Huber i Mohovich". Te iste godine Rezza pak prodaje Huberu svoju knjižaru i posudbenu knjižnicu na Korzu za četiri tisuće i osamsto forinti.¹⁰²

Nakon toga u Rijeci se Ercolu Rezzi gubi svaki trag. Po svemu sudeći zajedno sa svojom obitelji preselio se u Firenzu, gdje provodi posljednje godine života. Godine 1866. spominje se kao posrednik koji u Italiji pomaže pri dostavi političkih materijala iz Istre i Trsta za talijansku vladu. Tada je bio suradnik venetskih političkih odbora.¹⁰³ U Firenzi je preminuo njegov sin jedinac Cesare Rezza (1845.-1883.), službenik kod glavne uprave Societá Italiana per le Strade Ferrate Meridionali. Tom se prigodom spominje i "inconsolabile padre Ercole".¹⁰⁴

ZAKLJUČAK

U povijesti riječkoga tiskarstva, knjižarstva, nakladništva i novinarstva sredine devetnaestoga stoljeća značajno mjesto pripada Ercolu Rezzi. Ovaj Pijemontez, rodом iz Genove, u Rijeci je živio petnaestak godina. U razdoblju od 1856. do 1862. razvio je mnogostruku tiskarsko-nakladničku djelatnost, objavljujući brojne literarne časopise, beletrističke i školske knjige, brošure i druge publikacije na talijanskom, hrvatskom i njemačkom jeziku. U razvoju hrvatske književne periodike osobito je vrijedno i značajno u svoje doba bilo izdavanje časopisa *Neven* (1858.). Pokretanjem i tisakanjem riječkih novina na talijanskom jeziku *Eco di Fiume* (1857.-1860.) i *Gazzetta di Fiume* (1860.-1862.) popunjena je pak velika praznina koja nastaje u privrednom, kulturnom i političkom životu grada obustavljanjem glasila *Eco del litorale hungarico*, odnosno, prije pojave Mohovicheve *La Bilancia*.

¹⁰² A. Depoli, nav. dj., str. 195.

¹⁰³ Lj. Kuntić, *Riječki list 'Eco di Fiume' (Gazzetta) i g. 1861*, Radovi Filozofskog fakulteta, Odsjek za povijest, sv. 6, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb 1969, str. 110.

¹⁰⁴ *Bilancia*, 1883. Nekrolog.

SUMMARY

Irvin Lukežić

ERCOLE REZZA THE BOOK SELLER, PRINTER, EDITOR AND PUBLISHER FROM RIJEKA

In the history of printing, publishing and journalism in the middle of 19th century in Rijeka (Fiume), the place of Ercole Rezza (1813.-?), from Genua in Italy, is very considerable. From 1856 to 1862 he edited many reviews, books, newspapers and other publications in Italian, Croatian and German. In Croatian is most important literary review of this time 'Neven' (1858), edited by Croatian Library in Rijeka. For cultural and political history are considerable newspapers in Italian 'Eco di Fiume' (1857.-1860.) and 'Gazzetta di Fiume' (1860.-1862.)

Key words: printing, bookselling, journalism, Rijeka